

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З
ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ ДО УМОВ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ
ОСВІТИ»**

Виконала:
магістрантка 2 курсу, SoO1-M21z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Рудь Марина Ярославівна

Керівник: **Опалюк Т.Л.**,
доктор педагогічних наук, професор, завідувач
кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи

Рецензент: **Бугера Ю. Ю.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ ДО УМОВ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	8
1.1. Проблема інтелектуальних порушень особистості в психолого-педагогічній літературі	8
1.2. Соціальна адаптація дитини з порушеннями інтелекту у дослідженнях з корекційної педагогіки.....	18
1.3. Суть адаптації дітей дошкільного віку з порушеннями інтелекту до закладу дошкільної освіти.....	27
Висновки до першого розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	34
2.1. Методика вивчення адаптації дітей дошкільного віку з порушеннями інтелекту до умов закладу дошкільної освіти.....	34
2.2. Дослідження адаптації дітей дошкільного віку з порушеннями інтелекту до умов закладу дошкільної освіти, результати та аналіз.....	40
2.3. Психолого-педагогічне забезпечення адаптації дітей з вадами інтелектуального розвитку.....	60
Висновки до другого розділу.....	83
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89
ДОДАТКИ.....	104

ВСТУП

Актуальність теми. Наразі є важливим розв'язання завдання успішної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у соціальну реальність нашої країни. У центрі цієї проблематики – старший дошкільник з інтелектуальними порушеннями. Саме науково обґрунтована адаптація такої дитини, психолого-педагогічний супровід її розвитку забезпечує підґрунтя створення передумов навчальної діяльності, успішної соціалізації дошкільників з інтелектуальними порушеннями та виводить на перший план потребу кардинально нового ставлення й підтримки такої дитини на етапі дошкільного дитинства у системі виховання – спеціального, інклюзивного та інтегрованого.

Отже, на сьогодні в системі дошкільної освіти України набуває все більшого значення питання інтеграції дітей з інтелектуальними порушеннями у заклади дошкільної освіти.

Про це свідчать нормативно-правові документи щодо адаптації та навчання дітей з особливими освітніми потребами: Лист МОН України «Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах» (2015), Наказ МОН України «Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі» (2015), Наказ МОН України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (2017), Наказ МОН України «Про затвердження Типового переліку спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних групах закладів дошкільної освіти» (2019). Представлені нормативні документи є доказом необхідності прискіпливої уваги до дітей з інтелектуальними порушеннями. Проблеми корекційного навчання та виховання таких дітей на різних етапах становлення психокорекційної педагогіки та психології в Україні були предметом вивчення багатьох науковців (В. Бондар, Л. Вавіна, О. Гаврилов, І. Дмитрієва, І. Єременко, М. Козленко, Н. Коломинський, М.

Матвеева, Г. Мерсіянова, С. Миронова, Т. Сак, В. Синьов, Н. Стадненко, М. Супрун, К. Турчинська, О. Хохліна, Д. Шульженко та ін.).

Принципи корекційної роботи з дітьми з інтелектуальним порушеннями було закладено в працях Л. Виготського та знайшли своє продовження в дослідженнях О. Граборова, Г. Дульнева, І. Єременка, Л. Занкова, В. Лубовського, В. Синьова, І. Соловйова, Ж. Шиф.

Теоретико-практичні аспекти досліджень у галузі спеціальної дошкільної педагогіки і психології щодо впливу раннього розвитку інтелектуального компоненту на подальше навчання дітей з особливими потребами у школі досліджували Л. Венгер, Г. Вигодська, О. Катаєва, І. Кузава, Є. Леонгард, Є. Стребелєва, М. Шеремет та ін.

Актуальність проблеми та недостатня її розробленість у теоретичному та практичному плані, необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності адаптації дітей зазначеної категорії визначили тему нашого дослідження: **«Особливості адаптації дітей дошкільного віку з порушеннями інтелекту до умов закладу дошкільної освіти»**.

Об'єкт дослідження – процес адаптації дітей дошкільного віку з вадами інтелектуального розвитку.

Предмет дослідження – особливості адаптації та психолого-педагогічні основи її забезпечення в дітей з вадами інтелектуального розвитку в умовах закладу дошкільної освіти.

Мета дослідження – розроблення теоретично обґрунтованої і експериментально апробованої системи корекційно-виховної роботи щодо забезпечення адаптації дітей з вадами інтелектуального розвитку в умовах закладу дошкільної освіти.

Для реалізації поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. На основі системного теоретичного аналізу психолого-педагогічних джерел з'ясувати сутність проблеми адаптації, її основних питань, ключових понять та визначити сучасний стан її розробленості у теорії та практиці освіти дітей з порушеннями інтелекту.

2. Визначити концептуальні засади дослідження проблеми адаптації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку та підходи її психолого-педагогічного забезпечення у закладі дошкільної освіти.

3. Визначити показники розвитку відповідно до стадій адаптації і психофізичних особливостей розумово відсталих дітей та дібрати відповідний методичний інструментарій їх вивчення.

4. Емпірично вивчити та з'ясувати особливості адаптації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

5. Обґрунтувати та розробити систему корекційно-виховної роботи, що передбачає дидактико-методичне, змістове й організаційне забезпечення адаптації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах закладу дошкільної освіти.

Теоретико-методологічною основою дослідження є концепції особистісно та компетентісно орієнтованої освіти (В.П. Андрущенко, І.Д. Бех, В.Г. Кремень та ін.); положення діяльнісного, системного та особистісного підходів (М.С. Каган, О.М. Леонт'єв, Б.Ф. Ломов, В.Г. Панок, В.В. Рибалка, С.Л. Рубінштейн, В.М. Синьов, О.П. Хохліна, В.Т. Циба та ін.); положення теорії культурно-історичного розвитку людини (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, В.А. Крутецький, С.Л. Рубінштейн та ін.), її соціалізації (Г.М. Андрєєва, В.Г. Крисько, А.В. Мудрик, Л.Е. Орбан-Лембрик, А.В. Петровський, Л.Д. Столяренко, О.П. Хохліна та ін.); теорія розвивального навчання (І.Д. Бех, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, В.В. Рєпкін та ін.); концепція загальних та спеціальних здібностей та їх формування (Б.Г. Ананьєв, З.І. Калмикова, Н.С. Лейтес, С.Л. Рубінштейн, Н.М. Стадненко та ін.); теорії особистості (Б.Г. Ананьєв, О.Г. Асмолов, І.Д. Бех, О.Г. Ковальов, С.Д. Максименко, А.В. Петровський, К.К. Платонов, В.В. Рибалка та ін.); положення про самосвідомість як основу становлення особистості (І.Д. Бех, Л.С. Виготський, Н.О. Макаручук, В.С. Мерлін, Ж.І. Намазбаєва, С.Л. Рубінштейн, А. Maslou, К. Ung та ін.); положення про провідну роль спеціального навчання і виховання осіб з порушеннями психофізичного розвитку в процесі їх соціалізації (В.І. Бондар, Ю.О. Бистрова, Л.С. Виготський, О.П. Глоба,

Г.М. Дульнєв, І.Г. Єременко, В.В. Засенко, А.А. Колупаєва, С.Ю. Конопляста, С.В. Кульбіда, В.І. Лубовський, Г.М. Мерсіянова, С.П. Миронова, Т.В. Сак, В.М. Синьов, О.П. Хохліна, М.Д. Ярмаченко та ін.); концептуальні засади визначення змісту виховної роботи у спеціальних закладах освіти для розумово відсталих дітей (І.Д. Бех, А.М. Висоцька, І.Г. Єременко, Д.І. Шульженко та ін.); положення про сутність та формування життєвих компетенцій у дітей з психофізичними порушеннями (В.В. Засенко, В.О. Липа, Г.Ю. Мустафасєв, В.М. Синьов, Є.П. Синьова, І.В. Татьянчикова та ін.); загальні положення теорії та практики психолого-педагогічного супроводу дитини (О.Г. Асмолов, В.В. Засенко, А.А. Колупаєва, В.В. Кобильченко, Н.О. Макачук, С.Д. Максименко, В.Г. Панок, О.В. Романенко, Т.В. Скрипник, В.В. Тарасун, Л.М. Шипіцина та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання визначених завдань і досягнення мети дослідження було використано такі методи:

теоретичні – аналіз філософської, соціологічної, загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; систематизація та узагальнення теоретичних підходів до розв'язання проблеми адаптації, визначення змісту ключових понять; теоретичне моделювання для створення гіпотетичної моделі забезпечення адаптації дошкільників; метод порівняльного аналізу і синтезу результатів дослідження; якісний аналіз емпіричних даних;

емпіричні – спостереження, бесіда, метод експертної оцінки, анкетування, інтерв'ювання, тестування, аналіз продуктів діяльності, які було використано з метою вивчення особливостей процесу адаптації дітей з вадами інтелектуального розвитку; вивчення документації та узагальнення педагогічного досвіду щодо стану забезпечення адаптації дітей до закладу дошкільної освіти; метод моделювання ситуацій, постановки проблемних питань, тренінги, констатувальний та формувальний експеримент;

методи статистичної обробки даних – кореляційний аналіз Спірмена, χ^2 -критерій Пірсона, що використано з метою кількісної обробки емпіричних даних.

Практичне значення результатів дослідження полягає у запровадженні нових підходів і технологій щодо забезпечення адаптації дітей з вадами інтелектуального розвитку у навчально-виховний процес закладу дошкільної освіти, у розробленні комплексу корекційних занять, що дало змогу педагогам отримати необхідну методичну допомогу і визначити основні напрями поетапної адаптації дітей зазначеної категорії. Результати дослідження можуть слугувати основою розроблення конкретних методичних рекомендацій для педагогів та психологів щодо оптимізації адаптації, особистісного зростання та підготовки дітей до самостійної життєдіяльності.

Результати дослідження можуть бути використані корекційними педагогами, практичними психологами, соціальними педагогами в процесі роботи з дітьми в спеціальних навчальних закладах, освітньо-реабілітаційних центрах, у класах з інклюзивним навчанням, а також у процесі спільної роботи фахівців та батьків, які виховують дитину з порушеннями розвитку.

Експериментальна база: Заклад дошкільної освіти №16 «Вишиванка» Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області; Заклад дошкільної освіти №3 «Усмішка» Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області; Заклад дошкільної освіти №20 «Дзвіночок» Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області; Заклад дошкільної освіти №22 «Дивограй» Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області, м. Кам'янець-Подільський (Хмельницька область).

Апробація результатів дослідження. Матеріали дипломної роботи магістра були апробовані на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціальної роботи: досвід і перспективи» (м. Кам'янець-Подільський, 1 листопада 2022 року).

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано статтю: Психологічні властивості та особливості мислення дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. Л.П. Мельник, Т.Л.Опалюк.

Вип. 36. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2022. 114 с., С. 123-130, у співавторстві із науковим керівником.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 119 сторінок, з них – 88 сторінок основного тексту. Список використаних джерел нараховує 142 позиції, 6 з яких іноземною мовою.

ВИСНОВКИ

Дослідження особливостей адаптації дітей дошкільного віку з порушеннями інтелекту до умов закладу дошкільної освіти дає змогу зробити такі висновки:

1. На основі системного теоретичного аналізу психолого-педагогічних джерел з'ясовано сутність проблеми адаптації, її основних питань, ключових понять та визначено сучасний стан її розробленості у теорії та практиці освіти дітей з порушеннями інтелекту.

Встановлено, що, незважаючи на актуальність проблеми адаптації дітей з порушеннями розумового розвитку і значну кількість присвячених їй досліджень, вона ще й досі залишається недостатньо розробленою як у теоретичному, так і практичному плані.

Визначено, що у сучасній психолого-педагогічній науці поняття «адаптація» розглянуто як процес пристосування особистості до певних соціальних умов; накопичення індивідом соціального досвіду, перетворюючи його на власні цінності та орієнтації шляхом селективного засвоєння прийнятих суспільством еталонних моделей поведінки. Функціонування системи усвідомлених та неусвідомлених механізмів визнано умовою перебігу адаптації. Провідну роль у її здійсненні відведено педагогічному процесу закладу дошкільної освіти як найважливішому інституту соціально-культурного зростання дитини за умови урахування її індивідуально-особистісних властивостей, що, своєю чергою, потребує системного психолого-педагогічного забезпечення. Особливої актуальності означена проблема набуває у контексті організації навчально-виховного процесу дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, що обумовлено складністю їхнього дизонтогенезу.

2. Визначено концептуальні засади дослідження проблеми адаптації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, які ґрунтуються на положеннях особистісно орієнтованого, компетентнісного, системного та діяльнісного підходів. Адаптація розглядається як необхідна умова особистісного становлення дитини та її підготовки до самостійної життєдіяльності у соціумі. Загальною основою цього процесу є максимально можливе соціальне зростання учня в умовах виконання та засвоєння свідомої цілеспрямованої діяльності, спілкування та розвитку в нього

самосвідомості. Ефективність адаптації дитини до закладу дошкільної освіти досягається застосуванням спеціально організованого педагогічного процесу – системи взаємопов'язаних його ланок, визначених відповідно до мети та предмета цілеспрямованого впливу.

3. Визначено власне педагогічні та розвивальні ефекти, які взято за основні показники адаптації дошкільників до закладу дошкільної освіти з урахуванням особливостей та можливостей їх розвитку на різних вікових етапах: успішність навчання та поведінки; самопочуття, активність, настрій; тривожність та агресивність; соціально-психологічна адаптованість (стадія адаптації); сформованість самосвідомості та адекватність самооцінки, усвідомлення психофізіологічних особливостей, своїх можливостей, позитивних якостей.

4. Емпіричне вивчення адаптації дітей з вадами інтелектуального розвитку дало змогу визначити її особливості на всіх стадіях. Виявлено, що вони характеризуються недостатнім як загальним рівнем адаптованості, так і рівнем адаптованості за окремими показниками. При цьому найвищі кількісні значення характеризують самопочуття, активність, настрій; найнижчі – успішність освітнього процесу і поведінки, наявність тривожності та агресивності. Результати дослідження адаптації свідчать про її недостатній рівень сформованості за всіма показниками; найбільш потерпає самоусвідомлення, визнання і адекватне оцінювання своїх особливостей та можливостей.

5. Визначено, що предметом корекційно-розвивального впливу з метою ефективної адаптації розумово відсталих учнів до закладу дошкільної освіти є формування соціальних норм і цінностей, правил поведінки і спілкування; зниження тривожності (особистісної, ситуативної, шкільної) й агресивності.

Теоретично обґрунтовано, розроблено та експериментально апробовано систему корекційно-виховної роботи, яка охоплює всі сфери адаптації дитини з вадами інтелектуального розвитку: діяльність, спілкування, самосвідомість. Таку системність адаптації до закладу дошкільної освіти видається можливим забезпечити через впровадження науково обґрунтованої підсистеми цілеспрямованої педагогічної роботи – корекційно-розвивальних програм – на кожній її стадії

засобами змісту, методики та організаційних форм, що визначено відповідно до предмета корекційно-розвивального впливу, мети, очікуваних результатів, а також особливостей досвіду та розвитку дітей. Змістовий компонент адаптації представлено за допомогою відповідних модулів, які мають власну мету і завдання. Здійснення корекційно-розвивального впливу передбачає організацію різноманітних виховних заходів з опорою на педагогічні принципи і використання методів виховання.

На підставі порівняльного аналізу отриманих результатів доведено універсальність розробленої системи психолого-педагогічного забезпечення адаптації для різних категорій дітей (у тому числі й з нормою інтелекту); основні положення дослідження мають не лише спеціальне, а й загально педагогічне значення і можуть використовуватись у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі й в класах з інклюзивною формою навчання.

Проведене дослідження не претендує на повне висвітлення проблеми адаптації. Воно може слугувати основою для подальшого вивчення проблеми, що припускає удосконалення запропонованої системи роботи на підставі більш глибокого і багатофакторного розгляду її компонентів. Перспективи наступних досліджень полягають у вивченні питань подальшої адаптації дошкільників з вадами інтелектуального розвитку після закінчення ними закладу дошкільної освіти, розробленні нових концептуальних положень щодо оптимізації підготовки осіб цієї категорії до самостійного життя у сучасному суспільстві з урахуванням перспектив соціально-економічного розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзенбарт М. М. Результати порівняльної характеристики рівнів сформованості соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку. Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки. 2015. Вип. 67. С. 163–170.
2. Айзенбарт М. М. Формування соціально-комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності : дис. ... канд. пед наук : 13.00.08 / Південноукраїн. нац. пед ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2016. 274 с.
3. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества. К.: Освіта, 1991. 111 с.
4. Андрущенко Н. П. Взаємодія ігрової та навчальної діяльності. *Дефектологія*. 2007. № 1. С. 38–40.
5. Антомонов М. Ю. Математическая обработка и анализ медико- биологических данных. К.: Украинская военно-медицинская академия, 2006. 558 с.
6. Антонова Т. В. Социальная компетентность ребенка-дошкольника: показатели и методы выявления. *Детский сад от А до Я*. 2004. № 5. С. 54–70.
7. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні / ред. А. М. Богуш. К.: Спецвип. ж-лу «Вихователь методист дошкільного закладу», 2012. 64 с.
8. Байер О. М., Батліна Л. В., Богуш А. М. Світ дитинства : комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів / за заг. ред. Л. В. Батліної. Тернопіль : «Мандрівець», 2015. 200 с.
9. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід в освіті: світовий досвід та українські перспективи* / ред. О. В. Овчарук. К. : «К.І.С.», 2004. С. 47–52.

10. Блеч Г. О. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма ознайомлення з навколишнім, методичні рекомендації, дидактичні матеріали) : наук.-методич. посібник. К.: «Київська правда», 2012. 96 с.
11. Бондар В. І. Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади: за і проти. *Дефектологія*. 2003. № 3. С. 2–5.
12. Вержиховська О. М. Теоретичні аспекти проблеми психологічної та педагогічної готовності дітей з порушеннями психофізичного розвитку до навчання у школі. Актуальні питання корекційної освіти. 2010. Вип. 1. С. 60–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2010_1_9 (дата звертання 16.07.2022)
13. Висоцька А. М. Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю «Формування соціальних навичок» : метод. рекоменд. Тернопіль: Мандрівець, 2015. 128 с.
14. Вовченко О. А. Психолого-педагогічний вплив корекційно-розвиткових занять на становлення та формування життєвих компетентностей дітей з порушенням слуху. *Молодий вчений*. 2016. № 4 (38). С. 367–371.
15. Войтко В. В. Навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами: сучасні підходи: навчально-методичний посібник. Кропивницький: КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2016. 84 с.
16. Герман О. І. Розвиток соціальної компетентності педагога в контексті проектної технології географії. *Географія та основи економіки в школі*. 2009. № 10. С. 32–35.
17. Гладченко І. В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма з ігрової діяльності, методичні рекомендації, дидактичні матеріали). Київ, 2012. 112 с.

18. Гладченко І. В., Супрун М. О., Висоцька А. В. Соціалізація дитини з обмеженими розумовими можливостями в сучасному освітньому вимірі : навч. - методич. посіб. К.: Інститут спеціальної педагогіки, 2014. 214с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/77241834.pdf> (дата звертання 25.07.2022)
19. Гніт О. В., Макаренко І. В., Федорович Л. А. Психолого-педагогічна діагностика розвитку дітей раннього дошкільного віку : навчально-методичний посібник. Кременчук : Християнська Зоря, 2008. 217 с.
20. Горностай П. П. Життєва компетентність в умовах обмеженості життєвого світу. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук- метод. збірн. К.: Контекст, 2012. С. 44–47.
21. Горностай П. П. Життєві ролі та життєтворчість. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*. 2002. Вип. 5(8). С. 81–91.
22. Горностай П. П. Рольова соціалізація особистості: Психотерапевтичний ракурс. *Наукові записки Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка*. 2001. Вип. 21. С. 91–100.
23. Горностай П. П. Соціалізація як формування життєвих ролей особистості. *Соціалізація особистості як проблема національної освіти*. 1994. Ч. 2. С. 19–22.
24. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці. *Шлях освіти*. 2004. № 3. С. 22–24.
25. Демчук А. А. Социальная компетентность в структуре ключевых компетентностей личности. *Педагогика и жизнь: международный сборник научных трудов*. ред. О. И. Кирикова.. Воронеж: ВГПУ, 2010. С. 253-262.
26. Дефектологічний словник: навчальний посібник / за редакцією І. В. Бондаря, В. М. Синьова. К.: «МП Леся», 2011. 528с.
27. Діагностика емоціонально-личностного розвитку дошкільників 3- 7 лет / сост. Н. Д. Денисова. 2-е изд., испр. Волгоград : Учитель, 2017. 196 с.

28. Дидактичні та методичні засади спеціальної освіти розумово відсталих дошкільників : нав.-метод. посіб. / Н. О. Макаруч та ін. К.: Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2014. 337 с.
29. Дичківська І. М. Соціально–педагогічна компетентність: інноваційні підходи. *Дошкільне виховання*. 2009. № 7. С.10–14.
30. Діагностика готовності дітей до школи / упоряд. О. Дєдов. Хотин, 2014. 194 с.
31. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / ред. А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. Луганськ: Альма-матер, 2006. 368 с.
32. Докторович М. О. Соціальна компетентність як наукова проблема. *Психологія і суспільство*. 2009. № 3. С. 144–147.
33. Докторович М. О. Соціальна компетентність: співвідношення наукових категорій. URL: <http://www.rusnauka.com/NIO/Pedagogica/doktorovich.doc.htm> (дата звернення 19.05.2022).
34. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. К.: «Центр учбової літератури», 2012. 424 с.
35. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія : навч. пос. К.: «Центр учбової літератури», 2007. 392 с.
36. Енциклопедія освіти / ред. В. Г. Кремінь ; Акад. пед. наук України. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
37. Єжова О. В. Класифікація моделей в педагогічних дослідженнях. *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. 2014. Вип. 5, № 2. С. 202–206.
38. Єрмаков І. Педагогіка життєтворчості: орієнтири для ХХІ століття. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство* : наук.- метод. зб. / ред. Н. Софій, І. Єрмаков. К.: Контекст, 2000. С. 58–72.

39. Життєва компетентність особистості: наук.-метод. посіб. / ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. К.: Богдана, 2003. 520 с.
40. Жуковський В. М. Духовні засади гендерного виховання дітей дошкільного віку : методич. посіб. для виховат. ДНЗ. Южне-Осторг : Національний університет «Осторозь академія», 2016. 128 с.
41. Завязун Т. В. Розвиваючий потенціал ігрової діяльності дитини. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2010. Т. 4. С. 50-59.
42. Закон України Про дошкільну освіту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення 19.05.2022).
43. Закон України Про освіту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 19.05.2022).
44. Засенко В. В., Колупаєва А. А. Інтеграція осіб з порушеннями слуху : проблеми, пошуки, перспективи. *Крок до компетентності та інтеграції в суспільство* : наук.-метод. зб. Київ : Контекст, 2000. С. 61–63.
45. Зінченко Т. В. Соціальне становлення дітей дошкільного віку. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. *Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 1. С. 14–16.
46. Карабаєва І. І. Визначаємо рівень сформованості ігрової компетентності. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2017. № 2. С. 52- 59
47. Колесник І. П. Соціалізація особистості глухого школяра. К.: МП «Мальва ОСО», 1994. 112 с.
48. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. К. : КІС, 2004. 112 с.
49. Кононко О. Л. Компетентність дошкільника у сфері життєдіяльності «Я САМ» як умова становлення позицій «Я у СВІТІ». *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2005. Кн. 1. С. 195–205.

50. Кононко О. Л. Орієнтир сьогодення – компетентна особистість. *Дошкільне виховання*. 2005. № 7. С. 4–5.
51. Кононко О. Л. Особистісний підхід: суть та шляхи втілення в державній базовій програмі. *Дошкільне виховання*. 2001. № 9. С. 10–14.
52. Кононко О. Л. Розвинена особистість як гарант життєвої компетентності. *Початкова школа*. 2001. № 3. С. 10–15.
53. Кононко О. Л. Стратегічна мета виховання – життєва компетентність дитини. *Дошкільне виховання*. 1994. № 5. С. 3–6.
54. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі». Київ : Світич, 2009. 208 с.
55. Коршунова Т. Л. Розвиток життєвої компетентності дитини – провідне завдання вихователя. *Формування життєвої компетентності у дошкільника : навчал.-метод. збір*. Полтава : ПОШПО, 2012. 108 с.
56. Косенко Ю. М. Дидактична гра як метод формування історичних понять у розумово відсталих учнів : монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 312 с.
57. Кузава І. Б. Особливості індивідуального оцінювання соціальної компетентності дошкільників із психофізичними порушеннями в умовах інклюзивного навчання. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2013. Вип. 121 (2). С. 240-245.
58. Кузьменко О. С. Формування професійної компетентності студентів вищих навчальних закладів з позиції акмеологічного підходу. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Сер. : Педагогічна*. 2013. Вип. 19. С. 93-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_ped_2013_19_35. (дата звернення: 27.05.2022)

59. Куренкова А. В. Дослідження рівнів сформованості соціальної компетентності в дітей старшого дошкільного віку із порушенням інтелекту. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 4 (78). С. 406-417. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2018_4_37 (дата звертання 07.05.2022)
60. Куренкова А. В. Сюжетно-рольові ігри соціального спрямування для дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями. Суми, 2020. 111 с.
61. Куренкова А. В. Теоретичний аспект формування соціальної компетентності у навчально-виховних програмах дітей дошкільного віку із порушеннями розумового розвитку. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2019. Випуск 2 (45). С. 104-109.
62. Куренкова А. В., Бондаренко Ю. А. Аналіз проблеми соціальної компетентності в теорії освіти. Збірник наукових праць «Педагогічні науки». 2017. № 73, том 2. С.26-31.
63. Ладивір С. О. Педпроцес потребує радикальних змін. *Дошкільне виховання*. 2006. № 11. С. 7–9.
64. Лапін А. В. Організація соціального життя дитини з особливими освітніми потребами асистентом вчителя. *Інклюзивне навчання в Новій українській школі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : Інтерсервіс, 2018. С. 56–59.
65. Лапін А. В. До питання створення системи корекційно-розвивального навчання і виховання дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому просторі. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2018. Вип. 14. С. 103–108
66. Лепіхова Л. А. Соціально-психологічна компетентність у поведінці особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 2. С. 65–69.
67. Литвишко О. Формування соціальної компетентності дітей дошкільного віку у працях вітчизняних вчених. *Гуманітарний вісник*. 2016. № 38. С. 58–65.

68. Литовченко О. М. Теоретичні основи дослідження проблеми формування соціальної компетентності дітей 5-6 років засобами казки. *Молодий вчений*. 2016. № 12 (39). С. 455–460.
69. Лодатко Є. О. Педагогічні моделі, педагогічне моделювання і педагогічне вимірювання: that is that? *Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис*. 2011. Вип. 3, Т. 1. С. 339–344.
70. Лукашевич М. П., Бондарчук Л. В. Особливості соціалізації молоді з особливими потребами: пошук концептуальних підходів. *Соціалльна робота в Україні : теорія і практика*. 2006. №2. С. 25–30.
71. Луценко І. О. Спілкуємося на рівних. Організація комунікативно- мовленнєвої діяльності дошкільнят на засадах дитиноцентризму. *Дошкільне виховання*. 2015. № 1. С.5–10.
72. Льошенко О. А. Соціальна та емоційна компетентність: порівняльний аналіз. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 16. С. 157–162.
73. Ляшенко В.І. Формування життєвої компетентності дітей-інвалідів у центрах ранньої соціальної реабілітації: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2005. 20 с.
74. Максимова О. О. Формування соціальної компетентності дитини дошкільного віку як запорука її успішної адаптації до навчання в школі. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2016. Вип. 20 (1-2016), Ч. 2. С. 229– 234.
75. Маценко Т. М. Ігротека вихователя ДНЗ. Система розвивальних ігор для дітей 5-6-ти (7-ми) років (старша група). Х.: «Основа», 2017. 140 с.
76. Мельничук О. В. Соціальне виховання дітей із вадами слуху в умовах спеціалізованих дошкільних закладів. *Вісник Запорізького державного університету*. 2008. № 1. С. 177–180.

77. Миронова С. П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності : підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець- Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 206 с.
78. Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки : навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 263 с.
79. Мудрик А. Б. Соціальна компетентність особистості: постановка проблеми і теоретичні аспекти дослідження. *Вісник чернігівського національного педагогічного університету*. 2011. Т. 2, Вип. 94 (Серія : Психологічні науки). С. 26-29.
80. Мудрик А. К. Соціальний інтелект та соціальна компетентність. *Практична психологія та соціальна робота*. 2008. № 3. С. 4–6.
81. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. 141 с.
82. Нафікова Л. А. Формування соціальної активності слабозорих молодших школярів засобами музичного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ін-т спец. педагогіки НАПН України. Київ, 2009. 18 с.
83. Недозим І. В. Особливості розвитку та формування соціального інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2018. № 3. С. 45–54.
84. Недозим І. В. Психологічні концепції «соціального інтелекту». *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2018. № 1. С. 111–115.
85. Низковська О. Формування життєво компетентної особистості. *Дошкільне виховання*. 2005. № 12. С. 10–11.

86. Ніколаєску І. О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандарті : науково-методичний посібник. Черкаси : ОПОПП, 2014. 76 с.
87. Основні компетенції дітей дошкільного віку: вивчення рівня сформованості : навч.-метод. посіб. / упоряд.: М. І. Каратєва, А. А. Харченко, Л. Г. Дарченко. Кам'янець-Подільський : Видавництво ПП Зволейко Д. Г., 2014. 108 с.
88. Особливості розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями зору: науково-методичний посібник / Л. С. Вавіна та ін. Ч. І. Київ: Педагогічна думка, 2012. 138 с.
89. Островська К. О. Психологічні основи формування соціальних компетенцій дітей з аутистичним порушеннями : автореф. дис. ... д-ра псих. наук : 19.00.08 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 43 с.
90. Павелків Р. В., Цигипал О. П. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу : навч. посіб. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 296 с.
91. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія : навч. посіб. К.: «Академвидав», 2011. 376 с.
92. Позднякова О. Л. Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я засобом проектної діяльності: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 277 с.
93. Поніманська Т. В. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2006. 456 с.
94. Поніманська Т. І., Дичківська І. М., Козлюк О. А. Соціальний розвиток дитини (старший дошкільний вік). К.: Генеза, 2013. 88 с.
95. Приходченко К. І. Процес соціалізації навчаючих через гру у творчому освітньо-виховному середовищі. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. 2010. № 1 (6). С. 46–50.

96. Програма виховання та навчання розумово відсталих дітей дошкільного віку. К.: ТОВ «ЛДЛ», 2000. 120 с.
97. Прохоренко Л., Гудим І. Компетентнісний підхід в навчанні дітей із порушеннями когнітивного розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: виклики сьогодення* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 21 червня 2018 р. Київ : Наша друкарня, 2018. С. 134–139.
98. Психолого-педагогічна діагностика дошкільників з порушеннями інтелекту : методичний посібник / ред. С. В. Полещук. Херсон, 2009. 164 с.
99. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві : сутність, специфіка, супровід : монографія. К.: Міленіум, 2008. 400 с.
100. Рогальська-Яблонська І. П. Соціалізація дітей в умовах сучасного освітнього середовища ДНЗ на засадах наступності та перспективності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. Сухомлинського : Серія : Педагогічні науки* : Вип. 37. Т. 1. 2012. С. 351–356.
101. Роменська Т. Г. Поняття «соціально-побутові навички» дошкільників із дитячим церебральним паралічем: міждисциплінарний аналіз проблеми дослідження. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2015. Вип. 9. С. 106–115.
102. Савченко М. В. До проблеми формування основ життєвої компетентності у дітей старшого дошкільного віку. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2007. Ч. 2. С. 185–191
103. Сас О. О. Життєва компетентність дітей 6-7-річного віку: аналіз наукових джерел. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 1. С. 29–35.
104. Сас О. О. Формування життєвої компетентності дітей 6–7-річного віку в ігровій діяльності. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 14. С. 402–405.

105. Сас О. О. Формування життєвої компетентності дітей 6–7-річного віку в умовах соціально-рольової діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 24 с.
106. Синьов В. М., Коберник Г. М. Основи дефектології : навчальний посібник. К.: Вища школа, 1994. 143 с.
107. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник. Частина I. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. 238 с.
108. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник. Частина 2. Навчання і виховання дітей. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 224 с.
109. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини : підручник. К.: Знання, 2008. 359 с.
110. Скворцова В. О. Социальное воспитание детей с отклонениями в развитии. М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2006. 160 с.
111. Скрипник Т. В. Аутична дитина в дитсадку. Організація психолого-педагогічного супроводу. *Дошкільне виховання*. 2014. №12. С. 10–13.
112. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. К.: Просвіта, 2001. 416 с.
113. Соловійова Л. І. Сюжетно-рольова гра – джерело розвитку довільної поведінки дитини-дошкільника. Ігрова діяльність дошкільника: молодший дошкільний вік / за ред. Т.О. Піроженко. К. : Генеза, 2016. С. 52- 57.
114. Соціальна адаптація дітей з особливими освітніми потребами до навчання в школі : навчально-методичний посібник / уклад. Холодй О. М. Черкаси, 2014. 125 с.
115. Супрун Г. В. Особливості вивчення міжособистісних стосунків дошкільників із розладами аутистичного спектра. *Особлива дитина: навчання і виховання*.

2016. № 2. С. 76-82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2016_2_11 (дата звернення: 04.05.2022)

116. Суржанська В. А. Творчі завдання як засіб формування пізнавальної активності старших дошкільників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2004. 21 с.
117. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: в 5-ти томах. К.: Рад. Школа, 1977. Т.3. С. 95–98, С. 176–185.
118. Таран О. П. Особливості формування Я-концепції у слабозорих дошкільників : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.08 / Ін-т спец. пед. НАПН України. Київ, 2008. 21 с.
119. Тараненко І. Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських країн. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство* : наук.-метод. зб. / ред. Н. Софій, І. Єрмаков. К.: Контекст, 2000. С. 37–40.
120. Тарасун В. В., Хворова Г. М. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом : навч. посіб. для вищих навч. закл. / наук. ред. В. Тарасун. К.: Науковий світ, 2004. 103 с.
121. Татяничикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2011. Вип. 2. С. 242–250.
122. Татяничикова І. В. Формування в учнів з інтелектуальними вадами життєвих компетентностей в процесі їхньої соціалізації : монографія. Слов'янськ : Видавництво Б. І. Маторіна, 2014. 211 с.
123. Тельна О. А. Формування соціальної активності незрячих учнів молодшого шкільного віку засобами рольової гри : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.13 / Ін-т спец. пед. НАПН України. Київ, 2011. 20 с.
124. Технології соціально-педагогічної роботи : навч. посіб. / гол. ред. А. Й. Капська. Київ, 2000. 372 с.

125. Токарева Л. Д. Формування у дітей дошкільників ціннісних орієнтирів. *Актуальні проблеми психології*. 2014. Том IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 10. С. 252–263.
126. Трубачева С. В. Умови реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі. *Компетентністний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. К.: 2004. С. 53–58.
127. Федорова М. А. Виховання культури поведінки у дітей 6-7-го років життя (в умовах навчально-виховного комплексу «школа-дитячий садок») : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2005. 20 с.
128. Федорова М. А. Особливості організації сюжетно-рольової гри у вихованні моральних цінностей дітей. *Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 4. С. 125-129.
129. Чеботарьова О. В. Особливості соціалізації школярів із порушеннями розумового розвитку засобами професійно-трудового навчання. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 17. С. 265-268.
130. Шахрай В. М. Соціальна компетентність особистості в науковій літературі. *Соціальні виміри суспільства*. 2008. Вип. 11. С. 352–362.
131. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.
132. Шевцов А. Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров'я : монографія. Київ : Соціоінформ, 2004. 200 с.
133. Шишова О. М. Розвиток соціальної компетентності дітей за різними програмами освіти. *Український психологічний журнал*. 2016. № 2. С. 134–143.

134. Шульженко Д. І. Формування самоконтролю у розумово відсталих дітей дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Український педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1994. 15 с.
135. Щерба С. П., Щедрін В. К., Заглада О. А. Філософія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП, 2004. 216 с.
136. Яловська О. О. Українські народні дитячі ігри, забави та розваги : методич. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2016. 264 с.
137. Andrew M. Colman. A dictionary of Psychology (4 ed.). United Kingdom : Oxford University Press, 2015. 896 p.
138. Ashiabi G. Play in the preschool classroom: Its socioemotional significance and the teacher's role in play. *Early Childhood Education Journal*. 2007. № 35. P. 199–207.
139. Pfingsten U., Hintsch R. Groppentraining sozialer Kompetenzen. Weinheim: Psychologie Verlag Union. 1991. 142 p.
140. Preschool Emotional Competence: Pathway to Social Competence? / Denham S. A. et al. *Child Development*. 2003. Vol. 74, № 1. P. 238–256.
141. Semrud-Clikeman M. Social Competence in Children. USA: Springer Science, 2007. 298 p.
142. Shure M. B. Social Competence as a Problemsolving Skill. *Social competence*. New York, London : The Guilford Press. 1981. P. 158–185.